

Nagy kezdeményezések az ókortudományban

Mielőtt a kérdés tárgyalásába kezdenék, három dolgot előre kell bocsátanom. Az egyik az, hogy nálunk ókortudományon nemcsak az ókor egészével foglalkozó valamennyi tudományágot szokás érteni, hanem - részben hagyományosan, részben szervezeti okokból - a középgörög és középlatira tanulmányokat is. Így ezeket is tekintetbe veszem, viszont a mondotak ellenére nem szólok, elsősorban időhiány miatt, pl. az epigrafikáról, holott e téren is vannak nagyon jelentős vállalkozások /RIU/, nem a Tabula Imperii Romani nemzetközi vállalkozásban való részvételről és sok másról. A másik az, hogy a tárgyalásban elsősorban az 1945 előtti időket veszem tekintetbe, az az utániakat inkább csak kitekintésképpen, akkor, ha korábbi kezdeményezések folytatásáról (vagy nem-folytatásáról) van szó. Végül: bár az előadás címe Nagy kezdeményezések az ókortudományban, ez az ülészak főcímével összefüggésben értendő: csak az Akadémia keretei között történt ókortudományi kezdeményezésekről beszélek.

Nagy kezdeményezésekről az ókortudományban az Akadémia keretein belül négy területen beszélhetünk: a/ források, b/ könyvkiadás, c/ folyóiratok, d/ a magyarországi latinság szótára.

Az Akadémia működésének kezdetétől szorgalmazta az ókorral, közelebbről a görög-római ókorral való foglalkozást. Érthető ez egy olyan országban, amelynek műveltsége át meg át volt itatva a latin kultúrával, s egy olyan Akadémián, amelynek tagjai közt számosan, a német újhumanizmus görögség-kultuszától is érintetten, a görög műveltségben is járatosak voltak. Az is érthető, hogy egy elsősorban a magyar nyelvi és magyar nyelvű kultúra ápolására létrehívott intézmény először fordítások készítését tűzte ki célul. Abban a 61 tételből álló jegyzékben, amely azon műveket tartalmazta, amelyek lefordítását az Akadémia sürgetően szükségesnek tartotta, 17 ókori tétel van, szerzők egyes, vagy (Platón, Caesar, Tacitus esetében) összes művei, s négy újkori szerző ókori vonatkozású műve, köztük olyan klasszikus, mint Gibbon. Tanulságos volna részletesen elemezni e jegyzéket, mint tükröződik benne a kor rétorikus műveltség-igénye, miért marad ki majdnem teljesen az egész ókori költészet, most mégis be kell érnem annak megállapításával, hogy bár az Akadémia osztálytagozódása az ókor vizsgálatát akkor is széttördelte, ami a német újhumanizmus klasszikus ókortudomány koncepciója virágkorában már akkor sem volt egészen korszerűnek tekinthető, mégis a különféle osztályok, köztük az Eukleidés Elemeinek lefordítását sürgető Matematikai Osztály részéről jövő javaslatok összességükben az ókornak olyan együttlátását jelentették, mely összhangban volt az ókor teljességének megragadására való korszerű törekvéssel.

Az Akadémia hamarosan el is indította előbb (1836) a Római, majd (1840) a Hellén classicusok magyar fordításban c. sorozatokat. A római sorozatban négy, a görögben három mű jelent meg, melyek nagyobb része nem szerepel az említett jegyzékben, viszont megjelenik a görög tragédia: Sophoklés és Euripidés egy-egy drámája. A vállalkozás azután abbamaradt, aminek nyilván anyagi okai is voltak, de a józan munkamegosztás is: az Akadémia a fordítások megjelentetését átengedte a Kisfaludy Társaságnak. Egy-egy fordítás, mint Eukleidés Brassai Sámuel, a Nikomachosi etika Habarem Jonathán fordításában, s főleg Arany Arisztophanés megjelent, s az Akadémia estenként más fordításokat is támogatott, de önálló vállalkozásról, sorozatról hosszú ideig nem volt szó.

A helyzet 1883-ban változott meg, mikor Gyulai Pál javaslatára az Akadémia létrehozta a Classica-philologiai Bizottságot, melynek feladatai közt az első "a görög és római classicusok magyarrá fordítása" volt. A feladatkijelölés így folytatódik: "Ezekből rendszeres gyűjte-

ményt indít meg, melybe csak olyan fordításokat vesz föl, amelyek mind a tudományos, mind az irodalmi követeléseknek lehetőleg megfelelnek". A vállalkozást a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is támogatta, de Trefort kikötése az volt, hogy "a fordítások mellé az eredeti is mellékeltessek". 1885-ben meg is jelent a Görög és római Remekírók sorozatának első kötete, Anakreón összes töredékei és az Anakreóni dalok, Ponori Thewrewk Emil fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel. Ezt 1942-ig még 42 kötet követte, az első világháború végéig összesen 36, attól 1942-ig, 6 kötet. A sorozatban összesen 24 szerző művei jelentek meg, 25 műnek ez volt az első fordítása és 12 szerzőnek ill. műnek azóta sincs újabb (teljes) fordítása. A fordítások színvonala nem egyformán magas, de Geréb Hérodotosa, Prácser Quintiliana, Gyomlay két Démostenés beszéd-fordítása ma is megállja a helyét (Gyomlay fordításai szinte változtatás nélkül 1975-ben újra kiadhatók voltak), és Thewrewk sajnos befejezetlenül maradt Ilias fordítása az egyetlen a régebbi fordítások közül, mely Devecserihez fogható. Az Akadémiának ma sem kell szégyenkeznie e sorozat miatt.

Pedig nem ez volt az egyetlen akadémiai sorozat, melyben ókori szerzők megjelentek, hiszen a Filozófiai Írók Tárában számos Platón mű jelent meg magyarul, köztük Péterfy Jenő fordításai, itt jelent meg Aristotelésnak a lélekről szóló munkája Förster Aurél fordításában, már az első világháború után pedig az Akadémia különféle filozófiai sorozataiban a Politika, a Metafizika. Mindezzel az Akadémia egyszerre szolgálta a közművelődést és a tudományt.

A tudományt. A fordítások ügyének előtérbe helyezése reformkori örökség volt. Thewrewk számára azonban ez már nemcsak a nyelv gazdagítását jelentette. Jól tudta, hiszen maga idézi, hogy Bécsben a hetvenes években az volt a vélemény, hogy ami Bécsből keletre van, az a filológia tekintetében sivatag, és azt is tudta, hogy e magállapítás nem nagyon túloz. Ezért a fordításokkal kapcsolatban már a Bizottság feladat-kijelölésében a "tudományos követelések" hangsúlyozása, a Görög és Latin Remekírók sorozatának szabályzatában a kikötés, hogy "a fordításnak a legjobb szövegkiadáson kell alapulnia", s főképp, hogy "kívántatik bevezetés, mely az illető írónak életét és munkái irodalmi méltatását foglalja magában - egyszersmind az illető munka előző magyar fordításait felsorolja és pontosan jellemzi". Thewrewk tisztában volt vele, hogy nem lévén megfelelő számú szakember, ilyeneket képezni kell, s a képzés a tudomány állásának ismertetésével kell hogy kezdődjék. Nagy korszakok teljes, önálló feldolgozása még nem volt várható - ezt számos erre vonatkozó pályázat eredménytelensége mutatta, de az, hogy a fordító az adott szerzőre vagy műre vonatkozó szakirodalomba beledolgozza magát, s azt közérthetően összefoglalja, igen. És aki az Anakreónra, Démostenés két beszédére, Propertiusra, Catullusra, Sallustiusra vonatkozó 19. századi, akkor korszerű kutatási irányokra kíváncsi, a megfelelő kötetek bevezetésében megkapja.

A Görög és Latin Remekírók sorozata 1942-ben Csengery János Martialis kötetével alakadt. Ez akkor már nem keltett különösebb feltűnést vagy hiányérzetet. A harmincas években voltak más kétnyelvű kiadványok, a Parthenon Társaság kétnyelvű klasszikusai, benne főleg prózai szövegek, de Devecseri Plautusa is, meg az Officina kiadványai, itt is Devecseri Catullusa, és az olyan irodalmi csemegék, mint a Horatius Noster vagy a Pásztori magyar Vergilius. Ezekhez képest az akadémiai sorozatban megjelenő versfordítások minden lelkiismeretességük mellett is kissé avultasan "akadémikus" ízüek voltak.

1954-ben azonban az az Akadémiai sorozat új életre kelt, ezúttal Görög és Latin Írók címmel, lényegében azonos elvek szerint, mint elődje, de a szabályzat most már a bevezetésekben önálló kutatási eredmények közlését is sürgeti. 1954 óta 17 kötet jelent meg 13 szerzőtől és egy forrásgyűjtemény, egy kötet, Aristotelés Organonjának második része, hiányzik (a sorozat köteteinek számozásában ki van hagyva a helye). A megjelentek között 10 olyan van, melynek ez az első magyar fordítása, s a forrásgyűjtemény is tartalmaz számos ilyen szöveget. A bevezetések itt már kevés kivételtől eltekintve valóban nemcsak kutatási beszá-

moló jellegűek, hanem önálló kutatási eredmények összefoglalásai is. A nagy kezdeményezés azután 1987-ben elakadt, remélhetőleg nem örökre, de mindenesetre hosszú időre.

A Classica-philologiai Bizottság feladatai között azonban nemcsak fordítások közzététele szerepelt, hanem kritikai szövegkiadások is. Így indult meg az Editiones criticae scriptorum Graecorum et Romanorum sorozata Thewrewk Festus-kiadásával, mely végül is, mint ismeretes, sajnos csonka maradt, a kritikai apparátust tartalmazó II. kötet sohasem készült el, s ennek következtében a ma mértékadó kiadást, Thewrewk anyagának felhasználásával ugyan, W. M. Lindsay készítette el. A sorozatban azután néhány becses, egy-két kiemelkedő tudományos értékű, és - nem tagadható - néhány gyenge kiadás is napvilágot látott. A sorozat utolsó darabja Aristotelésnak az érzékelésről és az emlékezésről szóló két kis munkája volt, Förster Aurél kitűnő kiadásában, 1942-ben. Ezzel ez a nagy kezdeményezés véget is ért.

Meg kell azonban még egy nagy kezdeményezést említeni, mert bár ez az egész akadémiái volt, s az ókortudomány szerény résztvevője volt csupán, de nem tudom, hogy történik-e említés róla valahol, holott, azt hiszem, az Akadémia nem legjelentéktelenebb vállalkozásai közé tartozik, s ez a könyvkiadás. Az Akadémia 1872. január 22-én tartott összes ülésében hívta létre a Könyvkiadó Bizottságot azzal a céllal, hogy az "részint a külföldi tudományos irodalom jelesebb termékeinek lefordítása, részint a tudományokat mai színvonalon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjen". A vállalkozás előfizetési alapon működött, s a piros, zöld, barna kötetek így sokoldalú tájékoztatást adtak az értelmiségi polgárságnak.

Az ókortudomány e vállalkozásában szinte kezdettől fogva részes volt, először külföldi, többnyire friss tudományos művek fordításának formájában (Mommsen római, Curtius görög történelme, a Croiset testvérek görög irodalomtörténetének első része, A görög epos címmel, Ribbeck római költészettörténete), majd eredeti művekkel (Némethy, Hornyánszky) és két nagy görög tragédiaíró (Aischylos, Euripidés) drámáinak fordításával, az ókori Kelet vonatkozásában Mahler Ede két könyvével az ókori Egyiptomról ill. Mezopotámiáról. A háború alatt és a két háború között e sorozatban monográfia már nem jelent meg, csak Euripidés drámáinak harmadik kötete. Itt említem meg, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg, a Pecz Vilmos szerkesztette magyar Ókori Lexikont, az egyetlent a maga nemében.

A két háború közti időben, közelebbről a húszas években még történt egy nagy kezdeményezés a tudományos könyvkiadás terén: elkészült a klasszika filológia hét kötetes kézikönyvének valóban nagyszabású tervezete (mindegyik kötet több részből állt volna). Ebből azonban csak a II. kötet 1. A. részét írta meg Szidarovszky János, a Görög és latin nyelv hang- és alaktanát, de az is, bár a hangtan 1925-ben, az alaktan 1928-ban készen volt, csak 1932-ben, ill. 1935-ben jelent meg, azután semmi, a mondattan sem.

Az ötvenes évek elején újra kísérlet történt ismeretterjesztő sorozatok indítására, így jelent meg Szabó Árpád Homéros könyve, Szilágyi János György görög művészettörténete és Moravcsik Gyula könyve, a Bizánc és a magyarság, de ez a szép kezdet nagyon hamar elakadt, ill. csak 1972-től folytatódott az Apollo Könyvtár kötetkéiben.

Két jó szovjet monográfia megjelentetésén túl nem lett folytatása az idegen nyelvű szakkönyvek fordításának, és pusztán terv maradt, pedig, ha megvalósul, kétségkívül a kor legnagyobb, a háború utáni egész magyar ókortudományt képviselő vállalkozás lett volna, az új magyar ókori lexikon. Hadd zárjam beszámolómmal e szakaszt mégis valami eredménnyel: három nemzedék munkájával elkészült a régen várt ógörög szótár.

A folyóirat. Pónori Thewrewk Emil mint tudós nem haladta meg kora jó európai átlagát, de mint tudományszervező kiváló volt. Világosan látta, hogy szakfolyóirat nélkül a "filológiai sivatagból" nem lehet virágos rétet csinálni, de a "sivatagban" a merész vállalkozók ott fehérlő csontjai óvatosságra is intették. Hogy kevésbé költőien fejezzem ki magam: az 1871--

ben Bartal Antaltól és Hóman Ottótól megindított Philologiai Közlöny, mely csak klasszika-filológiával foglalkozott és két év után megszűnt, megmutatta, hogy az érdeklődés a szakma iránt még nem akkora, hogy egy ilyen folyóiratot el tudna tartani. Thewrewk szélesebb olvasóközönséget vett célba, s Heinrich Gusztávval 1877-ben megindította az Egyetemes Philologiai Közlönyt, melyben az óorkutatás nagy helyet kapott (egyik szerkesztője mindig klasszikus filológus volt). A folyóirat forma szerint az ugyancsak Thewrewk alapította Budapesti Philologiai társaságé volt, de mivel az első egy-két évtől eltekintve 1948-ban történt kényszerű megszűnéséig az akadémia erkölcsi és anyagi támogatását élvezte, illő itt is megemlíteni, annál is inkább, mert a magyar óorkutatók számos kiváló munkája itt jelent meg. Egy nagy fogyatékosága volt: csak magyarul publikált, s így a nemzetközi kutatás nem nagyon vehetett róla tudomást, sok, a maga korában nagyobb figyelemre érdemes munka maradt földbe ásott kincs. Némethy Géza ugyan már 1889-ben kezdeményezte egy latin nyelvű kalsszika filológiai folyóirat indítását, de ez a kezdeményezés nem jutott a megvalósulás állapotába.

A helyzet e tekintetben csak az Acták megindulásával (1950) változott. Megindult a bekapcsolódás a nemzetközi tudományos vérkeringésbe: a magyar tudósok eredményei hozzáférhetővé váltak a nem magyar tudományosság számára is, és nem magyar tudósok is közöltek tanulmányokat nálunk.

A magyar óorktudománynak azonban nem ez volt az első jelentős bekapcsolódása a nemzetközi tudományos életbe: volt már egy korábbi keletű, szervezett és ma is tartó, s ez a középlatin szótár. (Beszámolómm erre vonatkozólag szinte kizárólag Harmatta János és Szovák Kornél dolgozataira támaszkodik.)

A kapcsolat két, eredetileg egymástól független vállalkozással indult. Magyar kezdeményezője ezúttal is a századvég Akadémiája volt. 1884-ben Thewrewk, Finály Henrik, Imre Sándor és Hegedűs István javaslatára az Akadémia pályázatot írt ki a magyarországi latinság szótárára. Thewrewk naplójából tudjuk, hogy Bartal Antal már dolgozott rajta, 1894 februárjában egy részletet be is mutatott Thewrewknek, aki később is rajta tartotta szemét a munkálatokon. Így nem csoda, hogy a pályázatot Bartal nyerte meg, s 1901-ben Lipcsében megjelent a szótár. A mű ma is nélkülözhetetlen, de fogyatékoságai is ismeretesek, s a folyóiratok mindjárt a megjelenés után egyre-másra közölték a kiegészítéseket. Látnivaló volt, hogy előbb-utóbb szükségessé válik a Bartal féle szótár gyökeres átdolgozása vagy egy új szótár elkészítése. (Nem szabad mindamellet elfelejtetni, hogy a Dunaharaszti lakó Bartal a szótárt egyedül csinálta, és, úgy látszik, nem egészen egy évtized alatt elkészült vele.)

Közben (1913) felmerült az egyetemes európai középlatin szótár a Du Cange féle Glossarium mediae et infimae Latinitatis megújításának a gondolata is, de a világháború miatt erre nem került sor. A háború után az 1920-ban megalakult Union Académique Internationale védnöksége alatt és támogatásával azután egy teljesen új szótár terve bontakozott ki, a Novum glossarium mediae et infimae Latinitatis-é.

A magyar Akadémia egyelőre nem vehetett részt ebben a munkában, részint mert az időhatárt 1000-ben állapították meg, s Magyarországon nem volt 1000 előtt latin írásbeliség, részint mert a Magyar Tudományos Akadémia, mint a többi vesztes állam akadémija is, nem lehetett tagja az Unionnak. 1927-ben azután végre beléphetett az Unionba, amely 1932-ben hozott határozatával a Novum Glossarium gyűjtőkörének határát 1200-ig tolta ki. Így most már a magyar Akadémiát is felkérték a közreműködésre. A két ügy, a hazai latinság és a nemzetközi latinság szótárának ügye ilyen módon találkozott, s 1934-ben megindultak a magyar középlatin szótár munkálatai, csaknem húsz évvel előbb, mint az 1953-ban induló lengyel középlatin szótáré, a többiekről nem is beszélve. Az is igaz, hogy míg a lengyel, a svéd, a holland, a katalán középlatin szótár már a befejezéshez jár közel, a Magyarországi Középkori Latinság Szótára az V. kötettel az I betűnél tart. Nem akarom ennek indoklásául a szótár vizsgálatának történetét elmondani - azt részben Harmattának a Szótár I. kötetéhez írt beveze-

tőjéből, részben Szovák remélhetőleg hamarosan megjelenő dolgozatából megtudhatja, akit érdekel. Néhány dolgot azonban nem hallgathatok el.

1. A munka az 1944 és 1951 közti nagy megszakítástól eltekintve állandóan folyt vagy legalább csörgedezett; de nagyon változó és sohasem túl nagy munkatársi gárdával. 1944-ben a cédulák száma 230. 000 volt, ma 750.000. Ez a cédula-anyag, szoros betűrendbe rendezve, mintegy a magyarországi középkori és reneszánsz latin írásbeliség hatalmas szómutatója már most is teljes egészében a kutatók rendelkezésére áll, mint ahogyan az anyaggyűjtés is már a harmincas években meglevenítőleg hatott és termékeny vitákat indított el a középlatin filológiában. Az eddig megjelent öt kötet összterjedelme kereken 2100 nagyalakú lap. (Az utolsó kötet 1999-ben jelent meg.) - 2. A cédulatömeg nemcsak a magyar középlatin szótár alapját képezi, hanem a munkatársak a magyar anyagot a Novum Glossarium számára is megszerkesztve küldik. Mivel azonban a Novum Glossarium, melynek munkálatai a háború után csak 1954-ben indultak újra meg, az L betűvel kezdte megjelenését, és már a Z betűvel bezárólag kérte az anyagot (meg is kapta), a két szerkesztés nem haladhatott párhuzamosan. - 3. A magyar szótárról eddig megjelent hazai és külföldi (német, holland, belga, angol, olasz) kritikák egyértelműen igen kedvezőek. - 4. Mindezt annak ellenére sikerült elérni, hogy a szótárnak több ízben költöznie kellett, a munkatársak változtak, az újak betanítása mindig sok ideig tart, és 1995 májusában elhunyt Boronkai Iván, aki 1960-tól, előbb Horváth János mellett, majd 1964-től önállóan irányította a munkát s annak végzésében is oroszánrésze volt. Tapasztalatai nehezen pótolhatók. Jelenleg Szovák Kornél vezetésével két munkatárs dolgozik a szerkesztésen és a kiegészítő cédulázás soha egészen be nem fejezhető munkáján. Így a legközelebbi kötet elkészülte 2001 vége előtt nem várható. Ha a szótár több munkatársat kaphatna, a munka is biztos gyorsabban haladhatna.

Végezetül a II. világháború utáni nagy kezdeményezések közt kell megemlíteni a hatvanas évek elején alakult Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoportot, az első, csak az ókor tanulmányozására létrehozott kutatóhelyet.

A tények ezen áttekintése után nem lesz érdektelen azokat a tendenciákat közelebről megvizsgálni, amelyek e tények mögött rejlenek. A fordítások készítésének kezdeményezése és szorgalmazása, mint az egész Akadémia létrehozása a magyar nyelvi műveltség fejlesztését, gazdagítását, a nemzet csinosítását szolgálta. Az volt a cél, nem a klasszika-filológiának mint szaktudománynak a fejlesztése. Akik a fordításokat készítették, nem voltak szaktudósok, akik az ókori műveltségről írtak, többnyire szintén nem, s az ókori műveltség kérdéseit elsősorban az iskola vagy általában a magyar művelődés szempontjából tárgyalták, ami nem jelenti azt, hogy nem mondtak fontos dolgokat. Azoktól, akik Göttingában nyertek szakszerű képzést, legfeljebb tankönyveket, iskolai szövegkiadásokat vártak, mint Budai Ézsaiástól, s ha az egyetemen a bölcsészkaron tanítottak, mint Schedius Lajos, már a bölcsészkar akkori jellegénél fogva is jobbra csak általános egyetemi előképzést végezhettek, a világirodalom vagy az esztétika keretében taníthattak ókori irodalmat, s a tanterv adta szűk lehetőségek közt görögöt. A Bach korszak abszolutizmusa csak erősítette a köztudatban az ókorhoz a nemzeti műveltség felől való közeledést. Gondoljunk Az új földesúr első lapjaira!

Közben azonban az a szinte groteszk helyzet állott elő, hogy egy szlavofil gróf, a valóban nagyon reakciós Schwarzenberg kormány kultuszminisztereként modernizálja az egyetem szervezetét (a bölcsészkar a többivel egyenrangú kar lesz), és bevezeti a tanszabadságot, vagyis megvalósítja azt a reformot, amelyet Eötvösnek már nem volt ideje megvalósítani. Az egyetemre kifejezetten németesítő szándékkal osztrák és német tudósokat nevez ki, akik azonban hamarosan elmagyarosodnak, és munkásságukkal a magyar szaktudományosság felvirágzásának megalapozóivá válnak.

Azok a nagy kezdeményezések, melyek a század utolsó harmadában és az első világháborúig az Akadémián történtek, már ennek az új helyzetnek a szellemében történtek. Az át-

menetet a reformkori személetről az öntörvényű, szaktudományos szemléletre éppen Thewrewk alakjában lehet jól megragadni. Visszatekintve pályájára így ír: "Mindig azon voltam, hogy classicus tanulmányaim a nemzeti nyelvünket és irodalmunkat érdeklő tudományokra nézve mentől hasznosabbakká váljanak". Ez még inkább a reformkor szelleme. Eközben azonban mind tudományos, mind tudományszervező munkája a szó modern értelmében vett ókortudományt alapozta meg és annak fejlődését szolgálta. Ez a kettősség érződik a kor akadémiai kezdeményezéseiben is.

A fordítások szorgalmazása, mint említettem, reformkori örökség, de most már nem a nyelv fejlesztése és gazdagítása a főcél, hanem a szaktudományos teljesítmény, vagy legalábbis a mások teljesítményének a fordítás kapcsán való korrekt összefoglalása. Méginkább erről van szó a könyvkiadás és a folyóirat esetében: Egyfelől az ismeretek tágításával nemcsak az olvasói igények kielégítése, hanem emelése is, vagyis a szakmai és tudomány iránt érdeklődő laikus olvasóközönség nevelése, másfelől a lassan meginduló önálló tudományos tevékenység számára fórum biztosítása. Végül a kritikai szövegkiadások, kommentárral vagy anélkül, már teljesen a tudományos, éspedig nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos világnak is szóltak.

Itt térek vissza egy pillanatra a könyvek és a folyóirat magyarnyelvségének kérdésére. Ez ti. nemcsak azért volt sajnálatos, mert a magyar kutatás eredményei - egyre inkább voltak ilyenek - nem válhattak a külföldön ismertté és nem épülhettek bele a nemzetközi tudományosságba, hanem azért is, mert bár Thewrewkéék az európai ókortudományhoz igyekeztek felzárkózni, nem volt sok lehetőség az európai ókortudomány részéről jövő kritikai mérlegre tevésre. A helyzet e tekintetben persze nem volt egészen egyszerű. A tudomány magyarnyelvségének igénye reformkori örökség volt, de ekkor már két szélsőség közt kellett a közeputat megkeresni. Az egyik szerint magyar nyelvű klasszika-filológiai publikálásra egyáltalában nincs szükség (Ábel Jenő és Hóman Ottó vitája), a másik szerint már az is a magyarság megtagadásának volt volna tekintendő, hogy magyar klasszikus filológusok részt vettek Bécsben a német filológusok és tanférfiak kongresszusán.

Akárhogyan magyarázzuk is azonban a dolgot, a külföldi kritika ritka volta mindenképpen sajnálatos marad. Ami volt, szinte kizárólag előbb Ábel majd Némethy görög ill. latin szövegkiadásaival foglalkozott, eleinte elismerően, később egyre kritikusabban. Ezt lehetett egy darabig nem észrevenni, de Housman megsemmisítő kritikáját Némethy valóban enyhén szólva problémátikus Ciris kiadásáról már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. És az Akadémia Klasszika-filológiai Bizottságának volt bátorsága lépni. 1912-ben (Némethy abban az évben lett budapesti professzor) határozatot hozott, hogy azon túl csak önálló kézirati tanulmányokra épülő szövegkiadásokat fogad el közlésre.

Így jelent meg az *Editiones criticae* sorozatában, ugyancsak 1912-ben, Förster Aurél kitűnő Aristoteles *De anima* kiadása, melynek a ma mértékadónak tekintett Ross féle kiadás (Rosstól is elismerten) sokat köszönhet. A magyar ókortudomány e műben valóban a legmagasabb európai színvonalon jelentkezett.

E két tény elvi jelentőségei, bár tudatosan talán nem szánták annak. Az Akadémia illetékes testülete ezzel azt a meggyőződését juttatta kifejezésre, hogy az ókortudomány nemzeti feladatát nem akkor tölti be, ha csak arra törekszik, hogy kutatásai "a nemzeti nyelvünket és irodalmunkat érdeklő tudományokra nézve mentől hasznosabbakká váljanak", bármilyen módszerrel dolgozzék is, hanem akkor, ha öntörvényű tudománnyá válva, a nemzetközileg elfogadott (vagy azoknál jobb) módszereket alkalmazva, az egyetemes szaktudomány előtt álló feladatokat megoldani tudva vagy megoldásukban közreműködve vesz részt a nemzetközi munkamegosztásban és így szerez dicsőséget a magyar tudományosságnak is, miközben soha nem feledkezik meg sem arról, hogy mi az, amit éppen sajátos nemzeti helyzeténél, kultúrájánál fogva tud az egyetemes kutatásba bevinni, sem arról, hogy mi az, amivel a saját, öntör-

vényű, az egyetemes kutatásban elfogadott módszereinek, kérdésfeltevéseinek, szemléletének alkalmazása révén a maga sajátos nemzeti kultúráját gazdagítani tudja. A Klasszika-filológiai Bizottság döntése, annak elutasítása, ami nem felel meg az európai követelményeknek, s annak megjelentetése, ami igen, befejezése volt annak a folyamatnak, melyet Thewrewk elindított.

A háború után új helyzet alakult ki az Akadémián. A nagy öregek elmentek vagy nem dolgoztak már, azoknak egy része, akik a hagyományos módszerekkel dolgozva helyükre léphettek és jelentőset alkothattak volna (Révay, Czebe) politikai okokból még a tudományból is kiszorultak, Förster, aki 1921-ben lett levelező tag, s egy ideig szerkesztője volt az Egyetemes Philológiai Közlönynek, a húszas évek második felétől egyre passzívabbá vált, a Kézikönyv, a hagyományos szellemű klasszika-filológia utolsó nagy kezdeményezése éppen csak kezdeményezés maradt, a könyvsorozatban monográfia nem látott napvilágot, a kritikai kiadások sorozatában 1912 és 1942 között csak egy későbizánci történetíró, Laonikos, egyébként becses kiadása jelent meg Darkó Jenőtől - klasszikus semmi.

A húszas-harmincas évek fordulójára világosan két irányzat bontakozott ki a hazai klasszika-filológiában. Mindkettő csírái ott rejtettek már a századvég filológiájában, de akkor még zavartalan egységben, s mindkettő a hagyományos klasszika-filológia időszerű megújítására törekedett, de eltérő utakon. Az egyik a sajátosan magyar feladatok megoldására kívánta irányítani a kutatást, s a klasszika-filológiában nemzeti tudományt látott. A másik ellenkezőleg: az egyetemes ókor kutatásává, beleértve az ókori Kelet kutatását is, kívánta tágítani a "klasszikus ókortudományt", a klasszika-filológiát. Ez azonban nemcsak mennyiségi és nem is csak módszerbeli kérdés volt, hanem az ókor szemlélet alapvető kérdése. Nagyon leegyszerűsítve és sarkítva úgy mondhatnám: az egyik az ókor kultúrájában a nemzeti örökséget látta, a másik az európaiat.

Hogy két ilyen irányzat alakult ki, még nem lett volna baj, hiszen az elkerülhetetlen szakosodás folytán ez majdnem természetes volt, s a kettő egymást kiegészíthette volna. Önmagában még az sem lett volna talán baj, hogy a magyar célú klasszika-filológia élvezte a hivatalos kormánypolitika támogatását, utóvégre az Akadémiának nem kellett volna követni a hivatalos álláspontot, a baj ott volt - és most csak az Akadémia szemszögéből nézem a kérdést -, hogy követte. A nem magyar célú kutatás nem élvezte az Akadémia támogatását, vezető személyisége, Kerényi Károly kiszorult az Egyetemes Philológiai Közlöny szerkesztéséből is, és a két irányzat között a termékeny összeműködés, az "összhangzó értelem" helyett kölcsönös meg nem értés alakult ki.

Érthető ilyen körülmények között, hogy miért a középlatin szótár volt az egyetlen nagy kezdeményezés e korszakban az Akadémián. Félreértések elkerülése végett szeretném még egyszer nyomatékosan hangsúlyozni a vállalkozás tudományos jelentőségét önmagában is, a magyar tudománynak a nemzetközi tudományos együttműködésbe való bekapcsolódása szempontjából is, mint ahogyan nyilván nincs senki, aki Huszti Józsefnek a középlatin és reneszánsz filológia, és különösen Moravcsik Gyulának a bizantinológia terén elért eredményeit, melyek még sokáig szerves részei maradnak a nemzetközi tudományosságnak, kicsinyelni merné. Elgondolkodtató mindamelllett, hogy az ő munkáik közül is csak igen kevés jelent meg az Akadémia égisze alatt, mint ahogy sem a Magyar-görög Tanulmányok, sem a Juhász féle Bibliotheca, de a Dissertationes Pannonicae sem akadémiai vállalkozás volt. Az még csak érthető az elmondottak után, hogy a szoros értelemben vett ókortudomány, a klasszika-filológia az Akadémián kívül folyt, de hogy a magyar célú középgörög és középlatin tanulmányok is jobbra, az már különös. Az Akadémián maradt a középlatin szótár, az Egyetemes Philológiai Közlöny kétségkívül számos becses tanulmánnyal és ott maradtak a fordítások lassan érdektelenné váló sorozatának egyre ritkuló kötetei. Ebben jó csak az volt, hogy az

ókortudomány többközpontú lett; sajnálatos, hogy ezek között az Akadémia éppen nem a legjelentősebb.

Az 1945 utáni időkről már csak röviden szólok. Hogy az Akadémia átszervezése során igen sok igazságtalanság történt, köztudott. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy az ókortudomány vonatkozásában előnyös változások is voltak. Régi kezdeményezések - magyar nyelvű folyóirat (és pedig most már csak ókortudományi jelleggel), fordítások, népszerű kiadványok - új életre keltek, vagy, mint az idegen nyelvű folyóirat, most valósultak meg. Az Akadémiának mint tudományos központnak a jelentősége megnőtt. Nem kétséges, hogy ez a tudományos élet központosítása és kézben tarthatósága végett történt. Nem kétséges, hogy emögött az a propagandisztikus szándék is rejtett, hogy nyilvánvalóvá váljék, mennyivel különb a szocialista Akadémia, mint az előző. (Mi tagadás, az ókortudomány vonatkozásában ezt az előző kor fentebb vázolt pangása után nem is volt nehéz bizonyítani.) Nem kétséges, hogy a fordítás-irodalom virágzásához a kulturális forradalom jelszava teremtett lehetőséget és keretet. De mindezt bizonyítani, mind e lehetőséget kiaknázni nem lehetett volna, ha nem lett volna egy nagy nemzedék, mely a nem mindig értelmes vagy nem rokonszenves kereteket tartalommal tudta kitölteni, noha - s ezt sem lehet tagadni - az Akadémia nem nagyon sietett mindenkit tagjai sorába emelni, vagy éppen adós is maradt azzal. Hadd fejezzem ki tiszteletünket ez iránt a nemzedék iránt, amelynek tagjai sajnos nagyrészt már elmentek, de örömünkre néhányan még közöttünk dolgoznak. Hogy azok, akik utánuk következtek, elvégeztük-e, elvégezzük-e mindazt, nem amit kellett, de legalább amit lehetett, azt majd az a fiatal nemzedék, amelynek tehetségéhez oly sok reményt fűzünk, mikor az Akadémia alapításának 200. évfordulóján fog mérleget készíteni, fogja megmondani, Kérem, legyenek megértőek.

Ritoók Zsigmond